

M.213
194

OSZK

OSZEK

11213/194.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

194

AZ ELPUSZTULT TELEPÜLÉSEK KUTATÁSA

ÍRTA

JAKÓ ZSIGMOND

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



KOLOZSVÁR, 1945

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ELPUSZTULT TELEPÜLÉSEK KUTATÁSA

ÍRTA

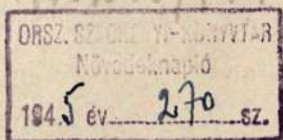
JAKÓ ZSIGMOND



KOLOZSVÁR, 1945

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Különlenyomat
az **ERDÉLYI MÚZEUM**
1945. évi 1—2. füzetéből



Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila
Minerva Nyomdai Műintézet R.-t., Kolozsvár, 7109. — Felelős vezető: Kiss M. ig.

Minden tudományág további fejlődése számára nélkülözhetetlen a felvetett problémák és jelenségek időnkénti rendszerezése, a használt módszerek ellenőrzése. Különösen gyümölcsözőnek ígérkezik ez olyan fiatal kutatási ágaknál, mint amilyen településtörténetírásunk. Településkutatásunk alig másfél évtizedes munkával az elmúlt élet eddig teljesen bolygatatlan részeit szövegezte meg. Ismeretlen jelenségek hosszú sorát hozta felszínre, nemsejtett összefüggéseket tárt fel, a névtelen tömegeket a történelem szereplői közé emelte. Eredményei máris nagy lépésekkel segítettek közelebb a mult alaposabb megismeréséhez. Azonban bármekkora színgazdagodást hozott is az eddigi kutatás, településeink multjának még számtalan részlete feltáratlan. Egyes problémacsoportok több, mások kevesebb kutatót vonzottak magukhoz, ismét mások mindmáig hiába várják feldolgozóikat. S még azokban az esetekben is, mikor a kérdéseknek sok részletét sikerült tisztázni, új módszerek alkalmazásától a kép további kiegészülése várható. A hiányok megállapításának, a feladatok számbavételének, a módszerek összemérésének ideje településtörténetírásunkban is elérkezett. Az egymás mellett dolgozó kutatók azonban nem láthatják, hogy a tőlük távolabb eső munkamezőkön mi marad műveletlenül. Addig is, amíg a hiányok és teendők tudatosítása a kutatás egész területére kiterjedő, alapos számvetés útján megtörténhetik, nem látszik feleslegesnek a figyelmet felhívni néhány különösen elhanyagolt részletkérdésre.

Amióta a történetkutatás nagyobb területek (fejedelemség, tartomány, megye) településeit egységekként veszi vizsgálat alá, az eltűnt falvak kérdései új problémacsoporttá növekedtek. Néha egyetlen falu teljes forrásanyagának összegyűjtéséből kiderül, hogy a mai község határán egykor több olyan település osztozott, melyek időközben nyomtalanul eltűntek. Helyüket a mai lakosság sok esetben már nem ismeri, emléküket legfeljebb egy templomrom, dűlőnév, vagy a szántó-vető ember ekéje által felvetett tégladarabok hirdetik. Ha pedig egy vidék, vagy megye egész forrásanyagát összehordjuk, hatalmas csoportot tesznek ki az oklevelekben szereplő, de ma már nem létező települések. Amint a falusiak ajkán nemzedékről nemzedékre szálló legendák élnek a községük határában levő pusztá helyekkel kapcsolatban, ugyanúgy monográfikus irodalmunk sem szűkölködik ezek keletkezése felől az általánosító magyarázatban. Az alföldi magyar nép képzelete szinte minden pusztá települést a „veres barátok“ misztikus klastromaival, helytörténetíróink legtöbbje pedig a török háborúkkal kapcsol össze. Nem ritka az olyan vélemény sem, mely az elpusztult települések nagy számában a népünk felett lebegő sötét végzet egyik jelét látja. Telepü-

léskutatásunk ma már több vidéken összegyűjtötte az eltűnt helységekre vonatkozó adatokat.¹ Egykori helyüket sok esetben nagyjából meghatározta, s a pusztulás időpontját is megállapította. Egyébként azonban az elpusztult falvak életének felárását mindeddig csak mellékes feladatként kezelte s kísérletet sem tett problémáik áttekintésére. Ezzel önként lemondott azoknak a bizonyságoknak meghallgatásáról, melyekkel a megsemmisült telepек multja az élő falvak sorsának alaposabb megismeréséhez hozzájárulhat.

Történeti kutatásunknak ez a magatartása annál érthetlenebb, mert hiszen Magyarország joggal tekinthető az elpusztult települések földjének. Az Alföldön, a Bánság síkján, a községek százaiban szűnt meg végleg az élet. Joggal várható lett volna tehát, hogy ennek az elsüllyedt világnak a megszólaltatására a magyar történettudomány fogja a módszereket kidolgozni. Azonban sajnos, nem így történt, sőt kutatásunk a külföldi irodalom eredményeit sem méltatta kellő figyelemre. Pedig különösen a csaknem százestendős multa visszatekintő gazdag német pusztakutatás szolgálhat számunkra is sok jó analógiával.² A külföldi eredmények áttanulmányozása elsősorban arról győz meg, hogy a települések tömeges pusztulása nem valami szomorú magyar végzet, hanem általános középeurópai jelenség. S mert ez így van, a sajátos helyi okokon kívül az egész folyamat mögött közös rugók kerekednek. Ezek feltárásakor tehát eredményesen használhatók a külföldi megállapítások. A folyamatnak azonban természetesen csak az iránya azonos. Jelentősége, mérete az egyes országok, sőt területek szerint vál-

¹ A teljes forrásanyag összegyűjtésére törekvő modern településtörténeti munkákban a helységek középkori elnéptelenedése felől szétszórta sok részlet található. Dolgozatunkhoz ezeket használtuk fel. Megállapításaink a következő munkák adatain nyugsznak: Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I—V. Bpest. 1890—1941; Mályusz Elemér, Turóc megye kialakulása. Bpest, 1922; Fekete Nagy Antal, A szepesség területi és társadalmi kialakulása, Bpest, 1934; Szabó István, Ugocea megye (Magyarság és nemzetiség 1. l.) Bpest, 1937; Fügedi Erik, Nyitra megye betelepülése (Település és Népiségtörténeti Értekezések 1.) Bpest, 1938; Iczkovits Emma, Az erdélyi Fehér megye a középkorban (ua. 2.) Bpest, 1939; Balázs Éva, Kolozs megye kialakulása (ua. 3.) Bpest, 1939; Maksai Ferenc, A középkori Szatmár megye (ua. 4.) Bpest, 1940; Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt (ua. 5.) Bpest, 1940; Mezösi Károly, Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (Településtörténeti Tanulmányok 1.) Bpest, 1943.

² Az elpusztult települések egész kis könyvtárt kitevő irodalmából alapvető jellegük miatt kiemeljük a következő munkákat: Beschoner H., Wüstungsverzeichnisse: Deutsche Geschichtsbücher 1904:1—15, Notwendigkeit eines sächsischen Wüstungsverzeichnisses und Bestimmung seines Umfangs: Denkschrift über die Herstellung eines Historischen Ortsverzeichnisses für das Königreich Sachsen, Dresden, 1903, Über den Wiederaufbau der meisten im Dreissigjährigen Kriege zerstörten Dörfer (Studium Lipsiense) Berlin 1909; Walter M., Die abgegangenen Siedlungen, Karlsruhe, 1927; Lappe J., Die Wüstungen der Provinz Westfalen. Die Rechtsgeschichte der wüsten Marken. Münster i. W. 1916. — Mindegyikben, de különösen a legutolsóban gazdag irodalom-felsorolás található.

takozik. Például a települések eltűnése Magyarországon sokkal súlyosabb probléma, mint a nyugodtabb életű Németországban. A pusztásodás a Kárpátokon belül is, az Alföldön az életre sokkal nagyobb alakító hatással volt, mint Erdélyben, vagy a Felvidéken. Tájainknak éppen ez a változatos multja nyújt reményt arra, hogy az eltűnt települések kutatása nálunk sokkal többféle tanulsággal szolgál, mint Nyugaton.

Amíg mi is nem rendelkezünk olyan puszta-jegyzékekkel, mint a németek, addig pontosan nem állapítható meg, hogy a mai települések az egykor fennállottaknak hányadrészét teszik ki. Annyi azonban CsÁNKI DEZSŐ történeti földrajzából és a megye-monográfiákból máris kitűnik, hogy a nagyszámú puszta-falvak figyelembe vétele nélkül egyetlen táj betelepüléséről sem rajzolható kielégítő kép. CsÁNKI még bizonyára bővíthető falu-névsora szerint például Hunyad vármegye 481 középkori településéből napjainkig 155, Kolozs megye 285 községéből pedig 62 pusztult el Bihar megyében 1692-ben 112 lakott és 370 elhagyott helységet írtak össze. Ezeken kívül ugyanitt még több mint 300 olyan középkori település megsemmisülését tartja nyilván a kutatás, melyekre a török kiűzésekor a lakosság már nem is emlékezett.³ A felszabadító háborúk után egész Csongrád megyében Makó volt az egyedüli lakott hely. Ugyanekkor a Mátyás korában öt várral, 16 mezővárossal és 213 községgel bíró Bács megye teljesen néptelen. Somogy vármegye középkori falvainak kétharmada, több mint 530 település pusztult el.⁴ Már ezek a kiragadott példák is meggyőzhetnek a felől, hogy a falvak megsemmisülésével kapcsolatos kérdések tisztázása településtörténetírásunk egyik lényeges feladata.

A kutatás első teendője az elnéptelenedett telepek számbavétele. A német történetírás ezt egységes tervek szerinti külön puszta-jegyzékek összeállításával intézte el.⁵ Ezek azonban nem csupán falunévsorok, hanem egyben tartalmazzák az elűnt településekre vonatkozó legfontosabb adatokat. Ilyenek például a helység okleveles említései, a pusztulás körülményeit, idejét megvilágító adatok, a falu fekvésének, határának meghatározására szolgáló támaszpontok. Ezeken kívül tájékoztatnak még a lakosság és az elhagyott határ további sorsa felől s a pusztához fűződő mondákat is közlik. Azonban bármilyen kitűnőek is ezek a jegyzékek, véleményünk szerint van egy nagy hátrányuk: az elnéptelenedett telepeket kiemelik eredeti környezetükből. Ez pedig éppen a lakott és eltűnt közösségek együttes vizsgálatától várható előnyöket veszélyezteti. Települések nyilvántartásában különbséget tenni a szerint, hogy az napjainkban lakott-e vagy sem, a történészt szempontjából egyáltalában nem indokolt. A puszta-falvak éppen úgy a vizsgált területen egykor lefolyt településmozgalomnak eredményei, mint szerencsésebb társaik. Számbavételük tehát az élő községekkel együtt az

³ Mezősi, i. m. 17.

⁴ Eperjessy Kálmán, A települési rend bomlása. Magyar Művelődéstörténet III, 134.

⁵ Beschorner, Wüstungsverzeichnisse 8—9.

elkészítendő helytörténeti adattárakban mehetne végbe⁶, vizsgálatauk pedig az általános településtörténettel legszorosabb kapcsolatban történhetnék. Így teljes egészükben kifejezésre jutnának a történeti rekonstrukcióban azok az összefüggések, melyek az élő és halott falvakat a valóságban egybekapcsolták.

Bármilyen szempontok szerint készüljön is elnéptelenedett településeink jegyzéke, előzőleg tisztázandó, hogy mi tartozik a pusztatelep fogalma alá. Egyes német kutatókkal szemben nézetünk szerint az eltűnt települések közé nem sorolhatók be az elpusztult várak, kastélyok, kolostorok, kápolnák, majorok, malmok, elhagyott bányák, stb. Ezeknek a problémái a várkutatás, művészet-, egyház- és gazdaságtörténet módszereivel az általános településtörténeten belül kielégítően megoldhatók. A látszólagos egyezések ellenére ugyanis a felsoroltak és az eltűnt települések kérdései között olyan kevés az érintkező pont, hogy összekeverésük e kutatási ág tényleges teendőiről terelné el a figyelmet. A puszták helyek közé tehát csak az egykori tényleges lakótelepek számíthatók. Ezek bármilyen kicsinyek legyenek is, a táj bizonyos darabjával, a határral együtt zárt közösségek élet és munka színterei voltak. Várak, kolostorok, majorok és más gazdasági üzemek a tájjal mindig lazább kapcsolatban állottak, mint a falvak. Sorsukat nem egyszer külső tényezők a tájban ható erőktől függetlenül alakították. Éppen ezért pusztulásuk vagy fennmaradásuk a vidék életére általános érvényű megállapítások alapjául csak ritkán szolgálhat. A puszták közé kell azonban sorolnunk a koraközépkori oklevelekben szereplő településcsirákat, melyek később nem fejlődtek falvakká, hanem mint szállások, praediumok éltek tovább, vagy hullottak már Mohács előtt a feledés homályába. Életüket ugyanis a tájat formáló erőknek köszönhatték, s elmulásuk is a vidék közös sorsát alakította: segítette a szerencsésebb települések megerősödését.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a sokszor századokon keresztül lakatlan, de később újból életrekelt helységeknek a pusztákorszáka bevonható-e az eltűnt települések vizsgálatának körébe. Magának az életnek a tényét tekintsük-e vagy figyelemmel legyünk arra is, hogy ez az új élet mennyiben folytatása a korábban kialakultnak. Elég a törökjárat országgrészek településeire gondolnunk.

A másfél százados háborús állapot, különösen a Bánságban teljesen letörölte a föld színéről a középkori település-hálózatot. Az embertől magárahagyott művelt táj hamarosan átalakult még eredeti állapotánál is vadabb természeti tájjá. S amikor három-négy emberöltő múlva a pusztákon új népesség jelent meg, annak teljesen előlről kellett kezdenie mindent. Ha ugyanazon a tájon ma újból települések állanak, ezeknek az eltűntekhez sokszor alig van valami közük. Határunk kiterjedése gyakran megváltozott, a falu más helyen, esetleg egészen új névvel

⁶ Ezekről az adattárakról, melyek különösen az erdélyi hely-, település- és népiségtörténet fellendülésének egyik nélkülözhetetlen alapfeltételei, más alkalommal kívánunk szólni. Részletes tervüket mielőbb nyilvános megvitatás elé kívánjuk bocsátani.

épült fel. De még ha a határ, a falu helye nem változott meg s a név a régi maradt, akkor is joggal kérdezhető, mi kapcsolata van a kihalt földművelő magyar telepnek a földalatti putrikból álló XVII. századi szerb pásztorszállással.

E kérdésekre adandó felelet meghatározza a településtörténet és a pusztakutatás egymáshoz való viszonyát. Éppen a fenti nehézségek példázzák, hogy a pusztakutatás a településtörténetnek mennyire szerves része. Ezt különben a magyarországi viszonyok a külföldi irodalomnál sokkal jobban tudatosíthatják. Nálunk ugyanis a lakatlanság, végleges megsemmisülés a települések nem egy kis százalékának jutott osztályrészül. Hiszen a hódoltsági területen alig akad olyan falu, melyben legalább rövid időre ki ne lobbant volna az élet lángja. Ezért például Temes és Bács megye középkori, vagy az alföldi részek XVII. századi településeinek vizsgálója elsősorban pusztakutatást kénytelen végezni. Ennek eredményei, módszerei nélkül ugyanis a települések életéről nem adható elfogadható kép.

A mondottakból tehát az derül ki, hogy amiként a mi körülményeink között külön pusztajegyzékek összeállítására nincs szükség, ugyanúgy felesleges, sőt lehetetlen az elnéptelenedett helységek olyan öncélú kutatása, mint amire a német irodalom szolgáltat példákat.⁷ Egy bizonyos területen lezajlott népesedési folyamat eredményei a települések, későbbi sorsuktól függetlenül, az egésznek szétválaszthatatlan részei. Sohasem tévesztendő tehát szem elől, hogy az elpusztult helységek kutatása csupán eszköz a településtörténet szolgálatában. Önálló pusztakutatás csak annyiban jogosult, amilyen mértékben külön módszerek szükségesek az elnéptelenedett telepek sajátos kérdéseinek feltárásához. A pusztakutatás tehát nem más, mint az elnéptelenedett helységek településtörténete. Alább ismertetendő feladatai erről bárkit meggyőzhetnek. Jelentősége azonban Magyarországon éppen azért különösen nagy, mert településeink legtöbbjének multjában vannak olyan tragédiák, vagy akárcsak epizódok, melyek a pusztakutatás problémájának tisztázása nélkül nem érthetők meg.

A pusztakutatásnak első feladata esetről-esetre végére járni, hogy a vizsgált terület faluhelyei mikor és minek következtében veszítették el lakosságukat. A pusztakutatás elmélyülése előtt a történettudomány a köztudathoz hasonlóan az újkori véres háborúkkal hozta kapcsolatba a települések tömeges pusztulását. Az elnéptelenedés okaként Németországban a harmincéves háborúra, Magyarországon a tatárjárásra és főként a török-uralomra, Erdélyben pedig Básta és Mihály vajda pusztításaira szokás hivatkozni.⁸ A kutatások azonban ezt a kényelmes magyarázatot sem itthon, sem külföldön nem igazolták. Kiderült ugyanis, hogy Magyarország törökjárta területeit kivéve a mai pusztakutatás faluhelyek nagyrésztében az élet jóval a török kor és a harmincéves háború előtt is csak pislákol, vagy már ki is aludt. Kolozs megye mai pusztái szinte kivétel nélkül már a XV. század végén praediumok

⁷ Lásd Lappe i. m.-ben közölt irodalmat.

⁸ Beschorner, Wüstungsverzeichnisse 5.; Lappe, i. m. 5—10.

voltak.⁹ A kis Ugocsa megye 85 településéből 20 tűnt el és pedig a XIII. században 4, a XIV-ben 7, a XV-ben 3, a következőben 5 és az újkor első századában egy.¹⁰ Hasonló a pusztulás menete Szatmár megyében. 418 középkori telepéből 8 a XIII. században, 55 az Anjou-korban, 62 a XV. században, 20 pedig Mohács századában néptelenedett el.¹¹ De nem más a helyzet a háborúktól eléggé megkímélt Trencsén megyében sem. 401 helységéből a XIII. században 19, a középkor következő két századában pedig újabb 66 falu vesztette el lakosságát.¹² A példaként kiragadott megyékben a települések közel egynegyedének pusztulása igazolja a külföldi kutatás egyöntetű megállapítását, hogy t. i. a helységek tömeges eltűnése nem újkori jelenség.¹³ A pusztulás korául fenti adataink is a középkort tüntetik fel, s bár e puszták zöme a középkor második felében keletkezett, önkéntelenül felmerül a kérdés: vajjon nem a tatárjárás áll-e a jelenség mögött. Helytörténet írásunkban valóban gyakran találkozunk azzal a nézettel, hogy a tatárjárás pusztításai indították el a lejtőn bizonyos vidékek magyarságát, és az akkor támadt hatalmas rések nyitották meg az utat az idegen népesség betelepülésére. Ez a magyarázat különösen erdélyi viszonylatban nem ritka.

A tatárjárás pusztításainak és következményeinek megítélésében a mai vélemények két ellentétes végletet képviselnek. Általánosabb az a szemlélet, mely a tatárok pusztításait napjainkig ható nemzeti tragédiává torzítja. Ezzel szemben áll újabban a tatárok beütését fejünk felett hirtelen átvágó viharnek feltüntető másik nézet.¹⁴ Ez utóbbi a tatárjárás méreteit lecsökkentve, a pusztításokat jelentékteleneknek igyekszik feltüntetni. A kérdés végleges eldöntése a településtörténet-től, mégpedig elsősorban a pusztakutatástól várható. Pusztá-falvaink multjának feltárása majd feleletet ad a tatárjárásnak településeinkkel kapcsolatos kérdéseire. Amíg azonban történetírásunk nem tisztázta vidékenként a településhálózat XIII. század eleji sűrűségét, a tatárjárás pusztításainak pontos leméréséhez nem rendelkezünk összehasonlítási alappal. Sajnos, a korai okleveles anyag hiányosságai éppen azokon az alföldi területeken, melyek legtöbbet szenvedhettek, e feladat elvégzését nagyon megnehezítik. Ilyen előmunkálatok híján példaképpen Bihar megyét vettük vizsgálat alá. Az ottani települési viszonyok felől ugyanis a XIII. század elejéről a Várad Regestrum adatai valamelyes képet nyújtanak. Bihar megye óriási területén adatszerűen csak 38 falu tatárjárás következtében történt elnéptelenedése mutatható ki.¹⁵ Ez természetesen nem azt jelenti, mintha a tatárok valóban csak ennyit

⁹ Csánki, i. m. V.

¹⁰ Szabó L., i. m.

¹¹ Maksai, i. m.

¹² Fekete Nagy Antal, Trencsén vármegye (Magyarország történelmi földrajza IV.) Bpest, 1941.

¹³ Beschorner, i. m. 5.

¹⁴ Gr. Zichy L., A tatárjárás Magyarországon (Veszprém vármegye multja 2.) Pécs, 1934. — Vö. Szabó L., A magyarság életrajza (Magyar Történelmi Társulat Könyvei VIII.) Bpest, 1942. 33.

¹⁵ Jakó i. m. alapján.

pusztítottak volna el. Rogerius elbeszéléséből tudjuk, hogy az ellenség Várad körül és a megye déli részén, Tamáshida környékén különösen nagyon garázdálkodott.¹⁶ Szerte száguldozó csapatai gyújtogatásának valószínűleg itt is, miként Kecskemét környékén a települések százai estek áldozatul.¹⁷ Az okleveles anyag XIII. század végi megduzzadásának idejére azonban az elpusztult helységek újranevelődtek. Ténylegesen elszenvedett sebeik mai hiányos eszközeinkkel már csak részben állapíthatók meg. A fenti 38 faluból is csupán 9 semmisült meg véglegesen. A többi a századfordulón újraépült. Azoknak a községeknek a pusztulását illetően, melyek korábban talpraállottak, írásos forrásainktól nem remélhetünk feleletet. Okleveles adataink a pusztulásról többnyire már az újjáépítéssel kapcsolatban emlékeznek meg.

Akkori települési viszonyaink magyarázzák, hogy a tatárjárás miért nem lett végzetes következményű az ország népesedése szempontjából. XII—XIII. századi falvaink 6—8 méter átmérőjű, egymástól távol épült, kerek, nád-, vagy vessző-kunyhókból állottak.¹⁸ E szálláshelyek felégetése tehát a település életében nem jelentett a későbbi falvak elpusztulásához mérhető csapást. Bármily nagy lett legyen ugyanis a lakosság vesztesége, nem volt akkora, hogy a század elején rendkívül nekilendült telepítési mozgalmat tartósabban lefékezhetne volna. A XIII. században ugyanis a hegyvidékeken, és a honfoglaláskori megüledt megyékben a falvak egyaránt annyira megszáporodtak, hogy e korszak a magyar települési terület szempontjából szinte a legtermékenyebbnek minősíthető.¹⁹ A tatár-csapás olyan időpontban érte a magyarságot, amikor népesítő ereje legnagyobb feszültségű volt. Ehhez járult az egyidejűleg lezajló nagy társadalmi átalakulás. Az elpusztult királyi birtokokon a függetlenült várnépek apró szállásai gombamódra tűnnek fel, s később a szerény csirák legtöbbször újabb falunak lett magvává. Régi községek szaporodó népe kitelepiül a határba, hogy ott új helységet alakítson. A települési kedv akkora, hogy gyakran több telep keletkezik, mint amennyit a határ eltarthat. Nem egyedül a turóci fennsíkon gyorsult meg a népesedés menete a tatárjárás után.²⁰ A Szepességen szintén tömegesen tűntek fel a XIII. század második felében addig nem említett telepek. Minthogy ezek egy része nem tekinthető friss megüledésűnek, fennállásuk éppen a tatárjárás előtti települések továbbélését bizonyítja. Ismeretes, hogy a lándzsás nemesség legnagyobb része a tatárok kardja alatt elvérzett. 16 faluja közül mégis csak 5 néptelenedett el, de ezek sem kizárólag a tatárjárás következtében, hanem mert a király össze-telepítette őket.²¹ Bár az Alföld egyes részei mellett 1241-ben éppen Erdély szenvedett legtöbbet, a XIII. század itt sem nevezhető a puszt-

¹⁶ Szentpétery, *Scriptores* II, 578.

¹⁷ Szabó K., *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei* (Bibliotheca Humanitatis Historica III.) Bpest, 1938. 12—13.

¹⁸ Szabó K., i. m. 23.

¹⁹ Szabó I., *A magyarság életrajza* 28—34.

²⁰ Mályusz, i. m. 98.

²¹ Fekete Nagy, i. m. 53—56, 263.

tulás korának. A régi Fehér megye Gyulafehérvár környéki településeiből a X—XI. században 31, a XII. században 28, a XIII. században 68 és a XIV. században 38 alakult ki.²² Kolozs megye 123 magyar eredetű helységéből a XI. századra 5, a XII. és a következő elejére 20, a tatárjárás utáni évtizedekre 32, a XIV. századra 56, a XV. század első felére pedig 10 esett.²³ A települések megsemmisítésében tehát a tatárjárás korántsem játszott akkora szerepet, miként azt általában vélik. Még ha a XIV. században eltűnő települések kétharmad része szintén a tatárjáráskor kapott sebekben pusztult volna el, akkor is világos, hogy a középkori pusztásodás főoka nem itt keresendő. E kétségtelenül nagy háborús csapás módosító hatása a települési rendre ennek ellenére mégsem maradt el. Ettől kezdve településeink fokozottabb mértékben igyekeztek kihasználni a táj természetes védelmét. Ekkor húzódtak az újraépülő alföldi falvak a mocsarak, vizek és erdők közé.²⁴ Például Kisjenő (Bihar m.) a Sebeskörös szigeteire épült és egyes részeit hidak kötötték össze, Komádi (Bihar m.) pedig olyan keskeny földnyelvre települt, hogy kertjei aljában már ott leselkedett a Sárret lágja.²⁵ A tatárjáráskor elhagyott faluhelyek pusztáknak számíthatók, annak ellenére, hogy a település a határ más pontján valójában tovább élt. A tatárjáráskor elpusztult Monostor (Bihar m.) 1375-ben újból népes község ugyan, régi helyét jelölő kőtemploma azonban kinn a határban egy mezőn omladozik.²⁶ Ezeknek a faluhelyeknek megállapítása és kutatása azonban szinte kizárólag csak régészeti úton történhetik.

A magyarországi pusztásodás menetére felhozott példák mindenkit meggyőzhetnek, hogy a háború nem egyedüli, sőt nem is legfőbb okozója a települések elnéptelenedésének. A külföldi irodalommal egybehangzóan megállapíthatjuk tehát, hogy minden tekintetben egészséges község csupán háborús pusztítás következtében csak legritkább esetben néptelenedett el véglegesen.²⁷ A háborús csapás ugyanis olyan, mint a villám: megremeg belő az egész fa, a sújtott ágak elszáradnak, de ha a gyökerek egészségesek, a megszenesedett kérgeken belül elindul az élet s tavasszal új hajtásokat hoz a halottnak hitt szervezet. A harmincéves háborúban elpusztított német telepek éppen úgy majdnem mind újra épültek, mint Erdélyben a Básta és Mihály vajda által felégetett községek. Bár 1603-ban a szamosújvári uradalom majdnem teljesen pusztában állott, községei közül végleg egy sem tűnt el, hanem előbb-utóbb mindegyik megújult.²⁸ E nehéz idők Kolozs megye felett is a nélkül vo-

²² Iczkovits, i. m. 13—39.

²³ Szabó I., A magyarság életrajza 28—29. — A XIII. századi mozgalom által létrehozott életképtelen apró telepekre jellegzetes példákat l. Csánki V, 580.

²⁴ Szabó K., i. m. 12.

²⁵ Jakó, i. m. 266, 281.

²⁶ I. h. 304.

²⁷ Lappe, i. m. 6.

²⁸ Makkai L., Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kvár, 1942.

nultak el, hogy egyetlen újabb település pusztává tételét okozták volna. Magyarországnak azokon a részein tehát, melyeken a török uralommal a háborús állapot nem állandósult, a települések elenyészése a középkori méretekből a Közép-Európában megfigyelt módokon ment végbe. Az általános érvényűnek talált szabályoktól azonban egészen eltérően alakult e kérdés a török-járta területeken, mivel ott a háború lett a mindennapos állapot.

Településeink XI—XII. századi tömeges elnéptelenedését valóban a háborúk okozták. Ennek ellenére azonban bizonyos középkorból származó tényezők is közrejátszottak abban, hogy a felégetett községek közül melyik állt talpra és melyik maradt végleg lakatlan. Szegény kismesektől és zselléreiktől lakott szűkhatárú falvak könnyebben megsemmisültek, mint azok a jobbágyságok, melyekben a földesúri hatalom némi védelmet és valamivel állandóbb megélhetést biztosíthattott. Bármennyire különbözzenek tehát telepeink újkori eltűnésének okai a középkortól, mégis vannak olyanok közöttük, melyek mindkét korszakban hatottak. A különbség csupán az, hogy az újkorban a háborús pusztítás a főok és a korábban első helyen álló egyéb okok mellékesen játszanak közre. A háborúnak mint főoknak a megállapítása könnyű feladat. A települések eltűnésének helytől, időtől és külső történésektől független általános okait kell tehát a pusztakutatásnak feltárnia.

A települések gyökereit megtámadó, lassan ható bajok hiánytalan megismerése éppen e kutatások fellendülésétől várható. Alábbi példáink tehát a teljességre nem tarthatnak számot. Csupán azokra a változatos erőkre óhajtjuk felhívni a kutatók figyelmét, melyek a települések eltűnésében közreműködtek.

Sok település már alapításakor magában hordozta a gyors elmúlás csiréit. Alkalmatlan, vagy egészségtelen helyre épült, határa terméketlen, vagy túlságosan kicsi volt. Az ilyen falu nagyobb megrázkódtatások nélkül is hamar eltűnt volna. A rája szakadt csapások csak meggyorsították e folyamatot. Különösen a XIII—XIV. századi nagy népesedési mozgalom hívott életre egyes vidékeken új településeket oly bőségben, hogy egynek-egynek már nem jutott nagyobb lakosság eltartására elegendő határ. Főként a nemzetiségi szállásterületeken figyelhető meg, hogy a birtok eredeti határán belül a családtagok szaporodásával több új település alakul.²⁹ Ezek a kicsiny családi szállások csak a középkor szóhasználatával nevezhetők falunak. Valójában nem voltak egyebek egy-két rokon nemes család kúriájából és néhány szolgájuk házából álló tanyaszerű telepeknél. Számtalan tényező kedvező találkozásától függött, hogy ezek a XIV—XV. századra faluvá csaperedtek-e vagy beleolvadtak valamelyik szomszédjukba. Tanulságos példaképpen idézhetjük a turócmegyei „villa Ladislai” esetét, melynek kiterjedését

²⁹ Csánki V. kötete, Erdély 1588. évi dézsma-árendajegyzete (Erd. Nemz. Múz. Levéltára, Mike gyűjt.) és a mai helységnévtár adatainak összevetése alapján.

³⁰ Mendöl T., A megtelepülés formái, Magyar Művelődéstörténet I, 206.

1405-ből pontosan ismerjük.³¹ Ekkor a névadó László kúriája és még két hozzá teljesen hasonló kúria a hozzájuk tartozó belsőségekkel, továbbá három, az előbbieknél bizonyára kisebb „locus lobagionalis“, 72 hold szántóföld, melyet a villanusok módjára szoktak művelni, s megfelelő nagyságú rét alkotta a „falut“. Az egész tehát mindössze hat család eltartására volt elegendő. 1405-ben azonban az örökösök három önálló részre osztották fel. A tulajdonos halálával tehát szétbomlott az a laza kapocs, mely e néhány családot eddig egybefűzte. Ezek most más szomszédos birtokokhoz kapcsolódván, a település neve hamarosan elenyészett. Az élet tehát saját maga fojtotta meg azokat a telepeket, melyek feleslegesnek bizonyultak. Erdélyből sok példa idézhető az új települések gyors kimúlására. Például Kolozs megye 62 pusztája közül 29 hordozza nevében az új településre jellemző „telek“ szót.³² Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a magyarság belső települési mozgalma már túljutott a tetőpontján, amikor a Magyarországon hozzávetőleg százévvvel korábban kezdődő népesítő törekvések a XIV. században Erdélyt is elérték. A magyar szállásterületen életre-hívott csirák legtöbbje kellő népi utánpótlás hiányában elfonnyadt, és a népesítő mozgalom más települési vidékeken, a hegyek között új népességgel, a románnal zajlott le. Különben éppen e kutatások bizonyíthatják legjobban, hogy az új települések megtizedelődése általános jelenség. A hegyvidéki vlach települések kezdeti ingadozásaira településtörténetünk már felfigyelt. Nem foglalkozott azonban eléggé a síksági telepek körében észlelhető hasonló folyamattal.

Elsősorban hegyvidéki településeknél tapasztalható, hogy a pusztulás oka a faluhely rossz megválasztása. Terméketlen, szeles, különösen zord helyekről, a hegyvidéki pásztortelepek hamarosan tovább költöztek.³³ A síksági pásztorok telepét pedig gyakran az ölte meg, hogy túlságosan közel merészkedett a számára életet jelentő vízhez. Az ugoicsai Banna és Öszödfalva a medrét gyakran változtató Tisza szeszélyének esett áldozatul.³⁴ Géberjént (Szatmár m.) a Szamos gyakori árvizei, Reesegét és Sándort az Ecsedi-láp terjeszkedése ölte meg. A három kőtemplommal rendelkező Szentmártont a XV. századra szintén a láp hódította el az embertől, Sárvár is várostól az ő áldozata lett. Száraz esztendőkből kiemelkedő hátságokon még ma is látszanak a vár és a templom romjai.³⁵

A természet mellett azonban az ember is gyakori okozója a települések pusztulásának. Viszálykodó családtagok, vagy szomszédok gyakran elpusztították egymás birtokát. A Gutkeled nemzetség ágai között egyedi monostorukért kitört pereskedés nyílt háborúskodássá fajult. Ennek során a monostort lerombolták s még faragott köveit is szét-hurcolták.³⁶ A távol élő erdélyi püspök Barátpüspöki nevű faluját

³¹ Mátyusz, i. m. 89–90.

³² Csánki, i. m. V.

³³ Jakó, i. m. 341.

³⁴ Szabó I., Ugocsa megye 285, 406, 446

³⁵ Maksai, i. m. 139, 199, 204, 206, 215.

³⁶ Jakó, i. m. 236.

(Bihar m.) a szomszédok addig fosztogatták, csípkedték, míg lakói a XV. század elejére teljesen elhagyták.³⁷ Mácsa (Szatmár m.) azért néptelenedett el, mert lakóit a Csaholyiak elhurcolták saját birtokaikra.³⁸ E hadjáratoknak beillő hatalmaskodások gyakran végződtek a falu lerombolásával, állatállományából, gabonájából való kifosztásával, a lakosok megkínzásával, egyesek megsebesítésével, vagy megölésével. Ismétlődésük könnyen magával hozhatta a lakosok elköltözését. Nem kevésbé drasztikus a városok eljárása a birtokukban lévő falvakkal szemben. Különösen sok adat szól a szászoktól elpusztított román településekről. Amikor az újból szaporodó szászoknak már nem volt szükségük a román jövevények adójára, ezek kunyhóit egyszerűen felgyújtották.³⁹ Brassó városa 1561-ben az Újfalu közelében fekvő Komlóst leromboltatta, lakóit pedig Újfaluba telepítette át.⁴⁰ Egészen különös Gelyénes (Szatmár m.) elnéptelenedésének oka. A megyegyűlésekre bejövő tömegek úgy kiélték, elszegényítették a falut, hogy a lakói végleg elhagyták.⁴¹

A falvak eltűnése nem minden esetben jelent pusztulást. Gyakran csak két szomszédos, többnyire egy gyökérről fakadó település összeolvadása áll e mögött. Például a biharmegyei Iregd a XIV. század végén túl nem szerepel forrásainkban. 1406-ban azonban az eddigi Monostorosugra mellett feltűnik Nagyugra község, mely egyik Ugrai birtokrész és Iregd összeolvadásából keletkezett.⁴² Az ilyen összetelepédés egyaránt történhetett gazdasági és társadalmi erők hatására, természetesen úton vagy a földesúr kezdeményezéséből. Bálintteleke és Déter (Bihar m.) beolvadt a szomszédos Bolesba, amikor ennek ura megszerezte őket.⁴³ A Kolozsvártól északra fekvő három Macskás nevű község körülbelül kilenc önálló részből alakult.⁴⁴ Ilyen összeolvadásra Csík megyéből sok példa felhozható.

Még gyakoribb eset, hogy a fejlődésképes települések kevésbé életrevaló szomszédaik felszívásával növekednek oppidumokká. Nagy-károly Kozárt, Körösszeg (Bihar m.) pedig Szentkatalinasszonyfalvát és Verneldet olvasztotta magába.⁴⁵ Még fontosabb azonban a városok felszívó ereje. Kolozsvár a középkor folyamán több szomszéd falu népét és határát olvasztotta magába.⁴⁶ A nagyobb település elvonása az újkori pusztulások következtében természetellenesen megnőtt. Ennek azonban következménye már nem két élő település egybeforrása. A beolvadó

³⁷ Jakó, i. m. 204.

³⁸ Maksai, i. m. 169.

³⁹ Müller G., Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Sachsenlande: Vereinsarchiv 1912.

⁴⁰ Deutsche Forschungen im Südosten 1942: 265–6.

⁴¹ Maksai, i. m. 140.

⁴² Jakó, i. m. 264.

⁴³ Jakó, i. m. 205, 233.

⁴⁴ Csánki, i. m. V. 375–79.

⁴⁵ Maksai, i. m. 157; Jakó, i. m. 285, 386.

⁴⁶ Makkai L., Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron: Kolozsvári Szemle 1943: 91.

határ legtöbb esetben lakatlan volt. Hogy az így kialakult óriáshatárú alföldi városok legjellemzőbbjét említsem, Debrecen mintegy 50 elpusztult települést szívott fel magába.⁴⁷

Az összeköltözés nehéz időben fokozottabb védelmet és rendesen komoly gazdasági előnyöket jelentett. Gondoljunk csak a hajdutelepek gyors növekedésére. Bihar megye déli részén Nagyszalonta és Sarkad a gyulai török őrség torkában nőtt naggyá, mert lakosságának védelmet biztosított. Kölesér, a középkorban jelentős városka, elpusztult, a Toldiak kastélya tövében épült kicsi jobbágyfalu. Szalonta pedig ugyanekkor népes várossá fejlődött. A kastély falai ugyanis a törökkel szemben oltalmat, a nagy határ, az állatállomány közös védelme pedig jobb megélhetést nyújtott.⁴⁸ Sok esetben a végleges pusztulás okozója maga a földesúr, vagy a pusztát bérlő város. Az előbbi ugyanis alldiumként, az utóbbi pedig legelőnek kívánta használni pusztafaluja határát s ezért szándékosan nem népesítette be újra.

A települések pusztulása változatos okainak és módjainak felsorolását még hosszan folytathatnók. E helyett azonban vessünk néhány pillantást azokra a kérdésekre, melyek tisztázásához e kutatások hozzájárulhatnak. A jobbágytelkek pusztásodása idővel az egész település eltűnését maga után vonhatta. Éppen ennek a kérdésnek a vizsgálata derített fényt a falusi lakosság középkori elvándorlására. Ma már tudjuk, hogy a magyar jobbágyság emelkedni vágyó elemei terheik könnyebbedésének reményében tömegesen igyekeztek az oppidumokba. Ott ugyanis a censusból reájuk eső rész lefizetése után szabad emberként élhettek.⁴⁹ Erdélyben ehhez járult még a XVI–XVII. században a jobbágyok szökése az aknákra és fiscalis jószágokra. A deserták szaporodása azonban a Királyhágón innen nem lett a települések pusztulásának bevezetője, mert a hanyatló magyar és szász jobbágyság elköltözését a XV. században nekilendülő román település ellensúlyozta. Ez az oka annak, hogy Erdélyben az újkori pusztásodás a magyarországitól eltérően alakult. A XVII. század végére a középkori magyar és szász települések egész sorából teljesen kiveszett a korábbi lakosság. Az élet maga azonban tovább folyt, ha más formák szerint is. Minthogy a települések e látszólagos kontinuitása valójában a régi közösség tényleges és végérvényes eltűnését takarja, a pusztakutatás módszereit az erdélyi településtörténet is haszonnal alkalmazhatja. Az erdélyi magyar falvak jelentős csoportját ugyanazok az erők mállasztották szét már az újkori háborús pusztítások előtt, melyek a Kárpátmedence más részein a községek elnéptelenedését eredményezték. Erdélyben azonban a könnyen mozduló román népesség általános jelenléte megakadályozta, hogy a települések hosszabb időn át lakatlanul maradjanak. A pusztakutatás szempontjainak érvényesítésével tehát jobban megérthetjük azt a nemzetiségi átalakulást, mely igen sok magyar és szász faluban ter-

⁴⁷ Zoltai L., Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határában: A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismer-tető Bizottságának Kiadványai II. 1. Debrecen 1925. 6.

⁴⁸ Jakó, i. m. 285, 346.

⁴⁹ Szabó I., Hanyatló jobbágyság a középkor végén: Századok 1938.

mészertes úton már a középkorban végbement. Ennek tisztázása után az erdélyi szórványosodást és a vele kapcsolatos asszimilációt szintén új távlatokba állítva vizsgálhatjuk.⁵⁰ Az Erdélyben lejátszódott folyamatot legáltalában álpusztásodásnak nevezhetnők. Ez lehet az oka annak, hogy itt a XVII—XVIII. században az újratelepítés nem történhetett tervszerűen, s csupán a régi lakosság töredékeinek kiegészítése folyt. Ezért nem hozott a pusztulás az erdélyi jobbágyságnak olyan könnyebbségeket és előnyöket, mint az Alföldön.

Települések halála gyakran lett új élet kútforrása. A jólétet hozó rideg-pásztorkodás általános fellendülésére az Alföldön az óriási pusztásodás nyújtott alkalmat. Debrecenben, Kecskeméten, Nagykőrösön a puszták lettek a lakosság gazdaságának főforrásává.⁵¹ A halott telepek tehát még utóéletükkel is hatótényezők gazdasági és társadalmi téren egyaránt. A megmaradt falvak lakói gyakran megvásárolták földesuruknak szomszédos elnéptelenedett birtokait s ezzel jelentős lépést tettek a jobbágyság szűk kötelékeiből való szabadulás felé. A hódoltság szélén fekvő területekről, főként Biharból maradt sok XVII. századi adat. Ilyen szabadabb és gazdagabb paraszti élet kialakulására.⁵² E puszták parlagon heverő határa tette lehetővé, hogy a túlságosan összezsugorodott telkeken élő népességnek legalább egy része az újjátelepítés idején ismét megfelelő nagyságú birtokhoz jusson.⁵³ A pusztulás által teremtetett új helyzet számtalan formában hozzájárult az egyre nehezedő újkori jobbágysors elviselhetőbbé tételéhez.

A törökkori pusztásodás kutatása szintén egész sereg népesedés-, gazdaság- és településtörténeti tény alaposabb megismerését segíti elő. Megrajzolható lesz az a szeszélyes lázgörbéhez hasonló pálya, melyet az egyes települések népe e viharos korszakban befutott.⁵⁴ Fény derül majd annak a jeltelen hősi küzdelemnek a részleteire, melyet a magyarság vívott életéért és ezzel együtt műveltségéért. S akkor a török idő nemesak a magyar katona, hanem egyúttal a magyar tömegek leg-

⁵⁰ Az erdélyi magyar és szász kutatás éppen a puszták-kutatás szempontjainak mellőzése következtében a falvakban lejátszódott népesség-cserét csupán a háborús vérvesztéssel tudja megmagyarázni. Vö. Makkai L., Észak-erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása: *Hitel* 1942: 225–42, Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. sz. elején. *Kvár*, 1942; *Korrespondenzblatt d. Vereins für sieb. Landeskunde* 1891: 97–102, 105–110; Siegmund H., *Deutschen-Dämmerung in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1931. (A kérdés egész irodalmát adja.) — A kutatás egyik legelső feladata, feltárni azokat a gazdasági és társadalmi okokat, melyek a háborúktól megmenekült lakosság-töredék talpraállítását lehetetlenné tették.

⁵¹ Majlát Jolán, *Egy alföldi civis-város kialakulása: Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből* 15. Bpest, 1943.

⁵² Mezősi, i. m. 33–34, 65, 67; Csáky-család (kassai) levéltára Fasc. 329, No. 6, 8, Fasc. 334, No. 10, Fasc. 335, No. 3, Fasc. 336, No. 1; Rédey-család lt. 1625 (1642. évi átír.). — Sok elszórt adat Osváth Pál, Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875.

⁵³ Szabó I., *A magyarság életrajza* 129, 170–1.

⁵⁴ Sinkovics I., *Élő és halott falvak: A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve* IV (1934), 267–82.

hősibb korszaka lesz. A háborúk hosszabb-rövidebb szüneteiben ugyanis az egyre apadó lakosság újból és újból hozzákezdett a romok felépítéséhez. Nem egyszer sikerült is úrrá lennie a pusztuláson. Még amikor lakatlannak mondják az egyes falvakat, a vele összeforrott népesség akkor sem mindig engedte át a pusztulásnak apái földjét.⁵⁵ Szomszédos védettebb helységekre költözött és onnan járt ki földje megművelésére, várva az időt, amikor újból haza költözhet.⁵⁶ A pusztuló falvak életének megismerése előtt a XVIII. században végbement új magyar honfoglalás munkája nem értékelhető kellően. Pusztáink törökkori élete a magyar nép leghatalmasabb hősi eposza.

Amint a romok között pislákolva fennmaradt élet erejét tisztázzuk, a XVIII. századi nagy telepítési mozgalomról közközen forgó kép újabb részletekkel fog gazdagodni. Az elpusztult helységek utóélete az újkori települési rend megismeréséhez szintén nyújthat támpontokat. A jellegzetesen magyarnak tartott tanyarendszer és kertes város kialakulása körül folyó vita végleges eldöntéséhez innen várhatunk adatokat.⁵⁷ A kisfalvas középkori településrend helyébe lépő tanyarendszer eredetének tisztázása olyan fontos probléma, melyet településkutatásunknak mielőbb el kell végeznie.

A puszták kutatása azonban nem egyedül a településtörténet érdeke. Egyaránt nagy hasznot húzhat belőle a nyelvtudomány és a régészet. És éppen ezért szükséges, hogy e munkát mindhárman együttműködve végezzék. A történettudománynak az említett helytörténeti adattárban össze kell gyűjtenie a pusztá-falvakra vonatkozó írásos adatokat. E gyűjtés azonban semmiképpen sem zárható le a középkor végén, hanem át kell nyúlnia a XVIII. századba, sőt sok esetben a múlt századba is. E nélkül ugyanis a nyelvtudomány sem a helynév megfejtését, sem pedig az eltűnt falunak a terepen való lokalizálását teljes biztonsággal nem vállalhatja. A helynévgyűjtők feladata ezután a történeti kartográfiai adatok útmutatása szerint dűlőnevek segítségével a helyszínen pontosan meghatározni az egykori település helyét. A falu egykori határának megállapítása nélkül ugyanis a településtörténet nem mérheti le az eltűnt helység súlyát, jelentőségét a táj életében. Csak így, az eltűnt és meglevő települések együttes térképezésével állapítható meg a vizsgált terület népsűrűsége, egyes korok építő tevékenysége. Így érzékeltethető az a hatalmas munka, amelyet a lakosság századokon át a természeti tájnak művelt tájjá alakításával végzett. Végül a pontosan meghatározott pusztá faluhely feltárásával a régészet napvilágra hozza a letűnt korok mindennapi életének emlékeit.⁵⁸ Bármilyen különösen hangozzék, éppen falvaink nagymértékű pusztulása nyújt mó-

⁵⁵ Sinkovics, i. m. 274–5.

⁵⁶ Mezősi, i. m. 61, 63, 65.

⁵⁷ A problémák legújabb ügyes összefoglalását l. Márkus I., *Kertek és tanyák Nagykovácsán a XVII–XVIII. században*. Kecskemét, 1943.

⁵⁸ A foszfát-tartalom kimutatásával a talajvizsgálat ma már nagy segítséget nyújthat az elpusztult települések helyének pontos megállapításához. Vö. Loreh N., *Methodische Untersuchungen zur Wüstungsforschung* (Arbeiten zur Landes- und Volksforschung). Jena, 1939.

dot olyan településtörténeti megállapításokra, amelyeneket szerencsésebb nyugati országok tudománya nem is remélhet. Nálunk ugyanis a földben szinte érintetlenül fennmaradt a letűnt életnek számtalan darabja. Nyugaton a települések megszakítatlan fejlődése következtében a korábbi fokok emlékeit maga a továbbhaladó élet semmisítette meg. A magyar kutató azonban abban a helyzetben van, hogy az elhagyott falvak tömeges feltárása után pontos képet rajzolhat ama korszak településeinek morfológiájáról, mindennapjáról, a benne folyt élet színvonaláról, melyben a kiásott helység elpusztult. Csak idő kérdése tehát, hogy településtörténetünk tárgyi emlékek cáfolhatatlan bizonyosságai alapján leírhasa a tatárjárás előtti, a XV. századi, vagy a törökkori magyar falusi nép verejtékes életét.⁵⁹

Bár ezek a kutatások ekkora haszonnal járnának, nálunk mégis alig indultak meg. Nyelvtudományunknak köszönhetünk eddig a legtöbbet. Helynévgyűjtőink ugyanis igyekeztek a munkájuk során felmerülő adatok magyarázatára, lokalizálására.⁶⁰ Mivel azonban a történeti adatgyűjtést és a történelmi szemléletet többnyire nélkülözték, a nevek mögött rejtőző egykori élet megszólaltatására csak legkiválóbbjaink vállalkozhattak. Most történettudományunkon van a sor. Az adatgyűjtéssel egyidejűleg tisztázni kell a fentebb megemlített és az ezekhez kapcsolódó számtalan kérdést, hogy a felmerülő részletek az egykori keretek közé állítva kerülhessenek vizsgálat alá. Amíg ez el nem készül, addig mindhárom tudományág egyaránt nélkülözni kénytelen a közös munkájuktól várható eredményeket.

⁵⁹ Az eddigi kutatások gazdag eredményeire l. Szabó K., i. m., Papp L., Ásatások a XVI. században elpusztult Keeskemét-vidéki falvak helyén: *Ethnographia-Népelet* 1931 : 137—52.

⁶⁰ Weidlein J., A dülönév kutatás történeti vonatkozásai: *Századok* 1935: 665—92. — Ua., Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában: *Századok* 1934: 611—30. — Elpusztult erdélyi településekkel kapcsolatos adatok bőségesen találhatók Szabó T. Attila helynévtörténeti dolgozataiban.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) — 2.—
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év — 1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsant-latra-származék irodalmunkban — 1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — 1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — 1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái — 1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — 1.50
28. Bíró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmezejében — 1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — 1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — 1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — 1.50
37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szövege 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalkotása érdekében — 1.50
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — 2.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — 1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József [1795—1855] (12 képpel) — 4.—
57. Tavasz Sándor: A lét és valóság — 2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) — 2.—
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király (3 képpel) — 2.50
63. Bíró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann (7 képpel) — 2.—
65. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténet-írás legújabb irányai — 1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — 1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év — 2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme — 1.20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) — 2.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk — 2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke — 2.—
92. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom — 1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egylet nagy jötevője (4 képpel) — 2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) — 2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) — 1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) — 2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év — 2.—
104. Szabó T. Attila: Bábonya története és települése (68 képpel) — 4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) — 2.—
106. Fábián Béla: Nagykend helynevei — 1.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez I. Fatemplomok és haranglábak — 2.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak — 1.20
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690) — 2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján — 1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egylet és az Astra megalkulásában és korai működésében — 1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat — 1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege — 1.20
120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassovia vár temploma (11 képpel) — 1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvszerzéséhez — 1.50
124. Ady László: Magyarapus helynevei (1 térképvázlattal) — 2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) — 2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink (20 képpel) — 1.80
127. Bíró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) — 1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán (12 képpel) — 4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói — 2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana — 2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai — 2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról — 2.50
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei — 3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetlenség — 2.—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) — 2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító — 1.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története — 1.—
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága — 2.—
149. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) — 2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) — 3.—
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben — 1.50
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése — 2.50

157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben —	2.—
158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században —	1.50
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himnuszok (137 képpel) —	12.—
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) —	8.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szójegyzék —	12.—
165. Ferenczi István: Csikkarefalvi régiségek —	1.50
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövelete előtt (4 képpel) —	2.50
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig (4 színes térképvázlattal) —	3.—
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón —	2.—
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról —	4.—
170. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlenkollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén —	2.50
171. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1640–47. évi összeírása (6 térképvázlattal) —	12.—
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században —	2.50
173. Kristóf György: Reményik Sándor —	2.—
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc —	3.—
175. Méri István: Középkori temetőink feltárásmódjáról (8 képpel) —	4.—
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón —	2.—
177. Zsakó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló (2 képpel) —	2.50
178. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1912-ben —	2.—
179. Palotay Gertrud: A szolnokdombokai Szék magyar himnuszai (68 képpel) —	12.—
180. Márton Gyula: Ürdöngösiúzes helynevei (1 térképvázlattal) —	3.50
181. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula: Huszonöt lap - Kolozsvár és vidéke néprajzi térképe -ből (26 térképvázlattal) —	9.—
182. M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága (2 képpel) —	10.—
183. Bónis György: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében —	2.—
184. Venczel József: A volt határőrezredek vagyonának sorsa —	2.—
185. Balogh Artúr: Rutenségi per országgyűlési beszéd miatt —	2.50
186. Balogh Jolán: Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről (31 képpel) —	6.—
187. Guoth Kálmán: Esziny és valóság Árpád-kori királylegendáinkban —	6.—
188. Kovács Ágnes: A kalotaszegi Kereszt mese-kincse —	5.—
189. Tárkány-Szűcs Ernő: A juhtartás népi jogszabályai Bályványosváralján —	2.50
190. Mikecs László: Új erdélyi tudomány —	3.50
191. Buza László: A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója mint összetett állam —	6.—
192. Biró Vencel: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században —	4.50
193. † Gergely Béla—Szabó T. Attila: A szolnokdombokai Töki völgy helynevei —	10.—
194. Jakó Zsigmond: Az elpusztult települések kutatása —	4.—
195. Faragó József: A "Remény" harmadik kötetének kézirata —	3.—

A felsorolásból kihagyott számok elfogytak.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET JOG-, KÖZGAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK ÉRTEKEZÉSEI

1. Csekei István: Teher-e a közigazgatási intézkedéssel kivett a miniszter saját rendebete alól? —	1.—
2. Buza László: A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése. — Vitéz Moór Gyula: Az állam joga és a magánosok joga	2.50
3. Schneller Károly: Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében	4.50
4. Csismadia Andor: Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron	2.50
5. Kiss Mór: A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. — Személyi Kálmán: Vétkeességi fokozatok értékelése a római jogban	2.—
6. Magyar Zoltán: A hivatásos községválat megoldatlan kérdései	1.50
7. Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban	5.—

AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYAI

Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai	2.—
Jakó Zsigmond: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1912. évi működéséről	1.—
Jakó Zsigmond: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1913. évi működéséről	2.—
Jakó Zsigmond—Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára (Két oklevél-beszámolóval és egy térképpel)	4.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában
Kolozsvár, Király-utca 14.

